NICO RIEMERSMA

Het boek Ruth
Kanttekeningen en kerngedachten

Ruth 1

Kanttekeningen
(1) Het klinkt als spot: uit het Broodhuis - want dat betekent de naam Bethlehem - verdreven te worden, juist vanwege de hongersnood (1:1), maar aan de andere kant is het wel erg eerlijk opgemerkt. De Schrift blijkt het donkere in het leven niet te verbergen. Toch zal Bethlehem waarlijk een Broodhuis blijken te zijn en haar naam eer aandoen. In Ruth 2/3 kunnen we immers lezen hoe zij aan brood komen en in Ruth 3/4 hoe zij tot een huis worden.
(2) In de Schrift hebben mensen vaak met opzet een bepaalde naam. Namen vertellen iets over de plaats die mensen in de geschiedenis innemen en de rol die ze daarin spelen (vgl, de Godsnaam JHWH die vertelt over de rol die God in de geschiedenis speelt, nl. als Diegene die erbij is en zal zijn). Zo betekent Elimelech "Mijn God is Koning" en Naomi "de Lieflijke", zij verandert straks haar naam, omdat haar situatie ook veranderd is, in Mara (= Bitterheid). De namen van de twee zonen Machlon (= de Zieke) en Chiljon (= de Zwakke) geven al aan dat de twee broers het niet lang zullen maken. Precies tegenovergesteld aan deze twee staat Boaz (= in Hem is kracht), een krachtig en kloek mens. Ook de naam Orpa (= Zij die de rug/nek toekeert) is veelzeggend, getuige haar beslissing om niet met Naomi en Ruth mee terug te keren. Onduidelijkheid is er echter over de naam Ruth; sommigen menen dat haar naam "Roosje" betekent en anderen "Vriendin die trouw is". Voor de naam Obed (= Dienaar) en de dubbele dienst die hij verricht (zie hieronder).
(3) Het is opvallend hoe vaak er over Moab en de velden van Moab gesproken wordt. Die woorden moeten wel de woorden uit de Tora, Deuteronomium 23:4, in herinnering roepen: "Niet komt een Ammoniet en een Moabiet (beide zonen van Lot) in de gemeente van JHWH, tot het tiende geslacht, omdat zij de Israëlieten bij hun uittocht uit Egypte niet met brood en water tegemoet gekomen zijn en omdat zij Bileam gehuurd hebben om hen te vervloeken." N.b. deze Moabitische Ruth neemt een beslissende plaats in binnen Israëls heilsgeschiedenis!

Kerngedachten
(1) De opeenhoping van leed die Naomi overkomt, is treffend: geen eten vanwege hongersnood, het daarom in ballingschap gaan (vgl. Abraham in Gen 12:10, Izaäk in Gen 26:1, Jakob en zonen in Gen 45:46), verlies van man en zonen. Zo staat ze daar nu: weduwe, vreemdelinge en kinderloos; eenzaam, verbitterd en zonder toekomst. Je treft dit ook bij de gasten aan: mensen die ongelooflijk veel leed te verwerken krijgen. Soms lijken mensen wel uit een rampenfamilie te komen. Naomi ziet, zoals ook zoveel mensen nu nog, daarin de hand van God (1:20,21). Zij leest God af uit haar levenslot (Abma). Als je dit leest, is het goed om te weten dat Ruth in de joodse kanon tot de Geschriften behoort. Israël leest de boeken van het 0.T. niet in historische volgorde, zoals de christelijke kerk doet, maar plaatst hen in drie concentrische cirkels. In het hart staat de Tora, de vijf boeken van Mozes, die het getuigenis van Gods direkte bemoeienis bevatten.

Daaromheen staan de Profeten die naar het gebod terugroepen en daarom het verbond te binnen brengen en in de buitenste rij staan de Geschriften, waarin we horen hoe de gemeente heeft gereageerd op het appèl dat van Tora en Profeten is uitgegaan. Dat wil dus zeggen dat we in Ruth 1:20,21 met de reactie van de gemeente te maken hebben, hetgeen niet (altijd) wil zeggen dat het ook waar is wat zij zeggen. Het is opmerkelijk om te zien hoe allerlei zeer verschillende reacties (zie Job, Psalmen, Prediker en Hooglied) toch een plaats in de kanon hebben gekregen. Zo ontstaat er ruimte om te geloven dat niet alle leed van God komt (of dat al het leed niet van God komt?)
(2) Toch legt Naomi zich niet volledig bij de situatie neer. Zij staat namelijk op (1:6) en ze neemt zo zelf het initiatief om tot een verandering in haar situatie te komen. Zij doet dat niet uit zichzelf, maar omdat zij een woord, een Woord van God, in de vreemde gehoord heeft. Zij heeft gehoord dat de HEER naar zijn volk omgezien heeft door het brood te geven. Hoe vaak leggen mensen zich maar niet neer bij hun situatie, zelfs al is er van enige hoop sprake: "Ach het helpt allemaal toch niet meer", "Het heeft geen zin meer", zeggen zij dan. Naomi verzamelt echter toch weer moed, ze brengt het op om op te staan uit deze doodssituatie (opstanding!).
(3) Orpa keert uiteindelijk terug naar Moab, Ruth gaat evenwel met Naomi mee, een volstrekt onbekende toekomst tegemoet. Welke keus zouden wij gemaakt hebben in een dergelijke situatie ? Zouden wij met Orpa meegegaan zijn en toch maar voor zekerheid gekozen heb ben en Naomi, hoewel haar liefhebbend, toch de rug toegekeerd hebben? Meetrekken een zo'n onbekende toekomst tegemoet is immers wel heel erg gewaagd. Naomi kan haar ook geen zekere toekomst beloven (1:11-13). Je kan haar terugkeer naar haar eigen volk (en god !) niet euvel duiden. In de tekst wordt trouwens ook geen oordeel over haar uitgesproken. Of zouden we het gedurfd hebben om zoals Ruth met Naomi mee te gaan? Ruth verkeerde in een identieke situatie als haar zuster, maar zij dorst het aan. Boaz vergelijkt haar later (deze Moabitische, een afstammelinge van Lot !) met Abraham (2:11) die ook huis, land, maagschap en volk verliet om een onbekende toekomst tegemoet te trekken. Zij speelt niet op zeker, zoals Orpa, maar ze kiest niet voor een veilige en verzekerde toekomst. Zij durft een keus te doen, waarvan ze de consequenties volstrekt niet kan overzien. Zij hecht zich vast aan Naomi (1:14). Het is datzelfde woord ('vasthechten', 'aanhangen') dat we ook in Gen 2:24 tegenkomen: "Daarom zal een man zijn vader en zijn moeder verlaten en zijn vrouw aanhangen en zij zullen tot één vlees zijn." Zo verlaat ook Ruth definitief haar vader en moeder en hangt Naomi aan en daarmee neemt ze de plaats van Elimelech in en vervult zij min of meer zijn rol verder in de geschiedenis. Zij is volstrekt solidair met Ruth tot in de dood, zoals ze belijdt met de woorden die later door de proselieten worden uitgesproken bij hun opname in de Israëlitische gemeenschap. Zij kiest voor de God van Naomi, de God notabene, waar Naomi eerder van heeft gezegd dat Hij zijn hand tegen haar heeft uitgetrokken. Ziet ook Ruth dan geen andere toekomst voor zich dan de dood, gezien de laatste woorden "waar jij zult sterven, zal ik sterven en daar zal ik begraven worden" (1:17)?

Ruth 2

Kanttekeningen
(1) Het boek Ruth wordt in de synagoge gelezen op het Wekenfeest, d.i. het joodse oogstfeest (= ons Pinksteren), later ook het feest van de wetgeving, het feest waarop de dankbaarheid wordt gevierd over de Tora, de gave Gods. Ruth wordt wel verstaan als een gesprek over TeNaCH (= Tora, Profeten en Geschriften) en dan vooral over de Tora; en dat is niet vreemd als je ziet dat regelmatig een beroep op die Wet, die Tora wordt gedaan:

het aren lezen (Lev. 19:9-10 en 23:22 en Deut. 24:19-22), het leviraatshuwelijk (Deut. 25:5-10) en het losserschap (Lev. 25:25,47-49). Zo maken Ruth en Naomi van hun rechten gebruik, zowel om aan de kost te komen als om zich over langere tijd van een toekomst (de zoon is beeld voor die toekomst) te voorzien.
(2) In 2:3 staat iets opmerkelijks. We lezen dat Ruth *bij toeval* bij Boaz terecht komt. Je verwacht een dergelijke uitdrukking niet in de Schrift. Een enkele keer komt hij vaker voor (1 Sam. 6:9, 2 Sam. 20:1 en Luc. 10:31). Je zou eerder verwachten dat er had gestaan: "De HEER leidde Ruth naar het stuk land van Boaz". De verteller wil ons door luchthartig te spreken over "toeval" voorzichtig maken met het spreken over Gods leiding in ons leven. Het toeval houdt juist de wacht bij het geheim, bij de verrassingen van ons leven (Abma).
(3) "Zij at, werd verzadigd en hield over" (2:14). Boaz nodigt Ruth uit om mee te komen eten. En met eten wordt in de Schrift altijd meer bedoeld dan samen even de maaltijd te gebruiken en je maag vullen. Het is gemeenschap met iemand hebben, het is je met iemand solidair verklaren, zie hoe Jezus eet en dus gemeenschap/omgang heeft met hoeren (!), tollenaars en zondaars. We doen wel eens of het "overhouden" na een maaltijd iets specifieks nieuwtestamentisch is (zie de wonderbare spijzigingen in Mar. 6 en 8), maar in het 0.T. is ook een aantal keren sprake van "overhouden" (Ruth 2:14; 2 Kon. 4:44). En dan lees je even verder (2:18) – is het niet schitterende - wat Ruth gedaan heeft met datgene wat zij heeft overgehouden. Zij heeft het bewaard voor Naomi en haalt het nu tevoorschijn!

Kerngedachten
(4) Soms worden mensen zo verdoofd door alle ellende die hen is over komen dat zij zelf niet meer in staat zijn om nog erg veel aan hun situatie te doen. Dan is het goed als anderen het initiatief nemen om iets aan de situatie te veranderen, om hen uit de put te trekken waarin ze dreigen te verstikken. Zo neemt Ruth voor Naomi het initiatief. Zij ziet in dat het zo niet kan blijven, dat er iets moet gebeuren. Als er geen brood op de plank komt , zullen ze beide van honger omkomen. Alhoewel heel Bethlehem in opschudding was over de terugkeer van Naomi, lees je niet dat iemand een hand uitsteekt. Ruth maakt gebruik van het recht door aren te gaan lezen en ze gaat op zoek naar iemand in wiens ogen zij gunst vindt (2:2). Zij heeft door dat je voor je bestaan mensen nodig hebt, dat je niet zonder hen kan, hoe moeilijk het soms ook is om hulp te aanvaarden. En die gunst vindt ze, hoewel ze een onbekende, een vreemdelinge is, bij Boaz (2:10,13) op grond van de trouw die ze aan Naomi betoond heeft, waarvoor ze zelfs alles achterliet.
(2) Boaz duidt aan dat die stap een goede was. Hij interpreteert haar 'keus' voor de God van Israël heel fijnzinnig als een schuilen onder zijn vleugels. Je mag dan een stap op een onbekende weg hebben gezet en je mag dan niet weten waar je terecht komt en of alles terecht zal komen, één ding mag je wel weten dat je door met Naomi mee te gaan, bent komen schuilen onder de vleugels van de God van Israël. Het is een bekende oudtestamentische beeldspraak (Ps. 17:6; 36:8; 57:2; 63:2; 91:4). Je mag je dan ook veilig weten. Met de kennis en de zekerheid dat je je onder zijn vleugels bevindt en dus veilig bent, kun je de toekomst ook aan. Maar Ruth laat wel aan Boaz zien dat je alleen over Gods vleugels kunt spreken, als er mensen zijn die die beschutting en bescherming ook bieden (3:9). God doet zichzelf kennen in het handelen van mensen.

(3) Gods trouw die Naomi Ruth, maar ook Orpa heeft toegezegd (1:9), wordt zichtbaar in het handelen van Boaz, zo erkent Naomi (2:20), wanneer zij van Ruth heeft gehoord hoe deze alle ruimte en zelfs meer dan dat ('meer dan het gewone' 2:16) van Boaz kreeg om

aan de benodigde kost te komen. God bewijst trouw aan Ruth die zelf weer trouw was aan Naomi. "Wie goed doet, goed ontmoet". En Ruth krijgt de trouw van God terug in de persoon van Boaz. Boaz helpt haar, maar hij doet dat niet op een vernederende wijze, zoals zo vaak gebeurt als er mensen geholpen worden. Hij doet dat niet op de manier van "Ik zal jou eens fijn goed doen, je hoeft geen aren meer te lezen, je krijgt het zo wel van mij cadeau". Je helpt immers iemand ook niet echt, als je hem zó van je afhankelijk maakt. Hij respecteert Ruth, zoals hij straks ook doet, als ze op de dorsvloer is.

Ruth 3

Kanttekeningen
(1) De joodse midrasj vertelt in verband met het baden, zalven en aan doen van het opperkleed (3:3) dat Ruth hier in sabbatskleren gekleed is. En dat is gezien de rust die Naomi voor Ruth zoekt (3:1, vgl. de rust voor Orpa in 1:9) een aardige associatie (Van der Spek). Met rust wordt overigens meer dan een huwelijk bedoeld, het gaat om de plaats waar brood en veiligheid gewaarborgd zijn (= bestaanszekerheid). Rust is het ideaal van elke Israëliet, een ieder onder zijn eigen wijnstok en vijgenboom.
(2) Hebben we eerder kunnen horen dat Boaz een kloek mens is (2:1, in de NBG'51-vertaling helaas vertaald met 'zeer vermogend'), datzelfde wordt nu van Ruth gezegd, door Boaz: ook Ruth is kloek (3:11, in NBG-vertaling helaas – seksistisch - vertaald met 'deugdzaam!). Ze doet bepaald niet voor Boaz onder. Met kloek wordt aangeduid dat iemand wilskrachtig en moedig doorzet wat hij/zij te doen heeft.
(3) "Boaz mat zes maten gerst" (3:15). Er worden in de Schrift nooit zomaar getallen gebruikt. Zo ook hier niet. "Zes is het getal van de verlossing op één na." De volle maat van het zaad (!) volgt nog. Ruth "draagt wat de belofte is van meer" (Miskotte). Even verder zegt Ruth (3:17) zelfs dat Boaz gezegd heeft dat ze niet ledig bij haar schoonmoeder moest komen en daarmee wordt een toespeling gemaakt op het feit dat Naomi leeg (= zonder man en zonen) naar Bethlehem is teruggekeerd. Het leven keert dan ook weer vol ledig in haar terug als aan haar toch een zoon (d.i. de volle maat van het zaad) wordt geboren (4:17).

Kerngedachten
(1) Wanneer Naomi over de ontmoeting hoort die Ruth met Boaz op de dorsvloer heeft gehad, krijgt het leven voor haar weer perspectief en begint ze er weer in te geloven, zo blijkt uit het plan dat ze beraamt om Boaz te wijzen op zijn plicht om verarmde familieleden te lossen uit hun armoedige omstandigheden. Zo kunnen we zien hoe iemand die dwars door de ellende is heengegaan, zelf tot nieuwe initiatieven komt, nadat anderen haar eerst weer zicht hebben gegeven op een nieuw bestaan.
(2) Het is indrukwekkend om te zien hoe die twee vrouwen in een samenleving waarin vrouwen rechteloos en afhankelijk waren, een uitgekiende strategie voeren om hun eigen bestaan veilig te stellen en om te zien hoe zij samen aan hun toekomst bouwen, Ruth had het initiatief genomen in verband met het brood-programma', nu neemt Naomi daardoor geïnspireerd het heft in handen met het oog op het huis-programma' (Brood-Huis = Bethlehem), al is het een niet geheel risicoloos plan dat ze verzint. Maar soms moet je wel eens risico's durven nemen, soms moet je wel eens dwars tegen het maatschappelijk bestel durven in te gaan vanwege de goede zaak. Want dat doet Ruth, wanneer ze naar de dorsvloer afdaalt (met het woord 'afdalen' wil aangeduid zijn dat er risico's in het spel zijn) om zich naast Boaz neer te leggen. Met het aren lezen begaf ze zich nog binnen de omheining van de Tora, nu is echter sprake van een grensoverschrijding.

(3) Je ziet aan Ruth twee kanten van het geloof vertegenwoordigd; aan de ene kant een actieve kant: gewaagd handelen, initiatief durven nemen, risico's nemen (Boaz neemt haar in bescherming tegen alle praatjes die je ongetwijfeld had gehad als men geweten had waar Ruth geweest was (3:14) en aan de andere kant een durven overgeven als de grenzen van het mogelijke bereikt zijn. Dan blijft er ook niets anders meer over dan erop te vertrouwen dat Hij (God)/hij (Boaz) de zaak tot een goed einde zal brengen. Maar ze geeft de zaak dan ook over. En dat is toch niet echt gemakkelijk.

Ruth 4

Kanttekeningen
(1) De eerste losser heeft in tegenstelling tot de tweede, Boaz, geen naam. In het Hebreeuws staat er zo iets als 'meneer zus of zo' (4:1). Het is misschien nog beter om te spreken van N.N.' Hij mag geen naam hebben, als je hoort dat hij uiteindelijk niet als losser wil optreden. Evenwel, we hebben net zoals in het geval van Orpa de moraliserende neiging een oordeel over deze man uit te spreken. In de Schrift vinden we dergelijke oordelen niet, al wil hier wel gesuggereerd worden dat de weg die de anderen gaan, 'beter' is. Orpa en deze onbekende meneer zus en zo functioneren echter meer als contrastfiguren. Alle aandacht komt zo op diegenen te vallen die wel de goede keus gemaakt hebben, namelijk Ruth door mee te gaan met Naomi en Boaz door Ruth te lossen.
(2) In 4:11 wordt Ruth met twee vrouwen, Lea en Rachel vergeleken. En daarbij wordt opgemerkt dat zij beiden het huis van Israël gebouwd hebben. Het woord 'beiden' komt verder alleen nog maar voor in 1;19, waar het op Naomi en Ruth slaat. Zoals de twee vrouwen, Lea en Rachel toen, zo wordt nu gewezen op het niet verwerven van één vrouw door Boaz, maar van twee vrouwen. Naomi en Ruth bouwen samen aan het huis van Israël.
(3) Direct daarna wordt nog naar een andere vrouw verwezen, naar Tamar. Ook Tamar moest het recht (het leviraatsrecht, Deut. 25) afdwingen. Zij deed dat door als hoer verkleed langs de weg te gaan zitten (Gen. 38).

Kerngedachten
(1) Het geheim van het boek Ruth zit in het slot van het verhaal, wanneer namelijk verteld wordt dat aan Naomi een zoon werd geboren: een uitdrukking die normaal alleen gebruikt wordt ten aanzien van vaders. Het lijkt dan ook wel alsof je dit boekje beter een andere naam kunt geven, want gaat het uiteindelijk niet om Naomi; met haar begint en eindigt het boekje immers. Zou het boekje daarom niet beter Naomi kunnen heten? Aan haar die geen toekomst meer leek te hebben, wordt een nieuwe toekomst geschonken. Deze zit bij haar op schoot. In 1:21 hoorden we dat de HEER haar ledig had doen terugkeren en in 4:14 wordt gezegd dat Hij/hij haar ziel (= haar leven) heeft doen terug keren. De eerstgeborene Obed schenkt aan Naomi, voor wie het leven geen zin meer leek te hebben weer een perspectief op een zinvol bestaan.
Toch heet het boekje terecht naar Ruth: om haar draait het in dit verhaal. Zij vormt de spil, omdat het haar solidariteit met Naomi is die ervoor zorgt dat Naomi in leven blijft. Naomi kreeg in Ruth een lotgenoot die haar bestaan met haar wilde delen. Daarmee wordt Ruth tot een messiaanse vrouw. Ook de Messias heeft zijn bestaan gedeeld met mensen die geen uitzicht hebben, met mensen die arm zijn met mensen die gediscrimineerd werden en met mensen die de verkeerde keuzes maakten.
(2) Tweemaal horen we vrouwen aan het woord: ze hadden eerst verbaasd gestaan, toen ze Naomi het dorp binnen hadden zien komen, en haar bijna niet herkend: "Is dat Naomi?"

(1:19). Hoe radicaal anders reageren ze, wanneer Ruth een zoon verwekt. Zij prijzen nu God! Het is belangrijk wat vrouwen zeggen. En de schrijver/schrijfster vermeldt dan ook wat zij zeggen. Het zijn vrouwen die sterk met Naomi meeleven. Zij waren erbij toen Naomi het slecht maakte en zij zijn er nu bij, in deze vreugdevolle tijd (4:14-15). Deze vrouwen herkennen er de hand van God. Zoals zo vaak kun je Gods leiding pas achteraf ontdekken.
(3) In heel het boek Ruth is slechts één keer heel expliciet en direct sprake van een daad des HEREN: "En de Here schonk haar zwangerschap" (4:13). Niet Boaz, maar de HEER geeft zwangerschap. De lijn naar de toekomst, zo schijnt, wordt telkens weer doorgetrokken door middel van een nieuwe scheppingsdaad, een wonder van Godswege (Van der Zee).

Kerngedachten
(1) De geschiedenis van het gewone leven, waarvan in het boek Ruth sprake is, loopt eerst uit op Obed. Zijn naam betekent zoals we al eerder zagen 'dienaar'. Hij zal namelijk dienen om Naomi te doen op leven. Deze Obed zal aan de arme weduwe die geen toekomst meer leek te hebben, het leven doen terugkeren en haar tot in haar grijsheid verzorgen (4:15). Het boek lijkt zijn einde te hebben met het roepen van de naam Obed (4:17), maar het verhaal gaat – heel verrassend- nog verder. Het laat zien hoe Obed een schakel en een belangrijke schakel (daarin is hij opnieuw dienstbaar !) vormt op de weg die naar koning David leidt. Notabene de eerste naam in het boek Ruth is Elimelech, "Mijn God is Koning" en de laatste naam is de naam van David, de koning, zoals Mattheüs later aanvult.
(2) Sommige mensen menen dat de verwekkingslijst aan het slot van Ruth later is toegevoegd, maar dat slot (4:16-22) vormt juist het verrassende hoogtepunt. Het boek Ruth bleek "een eigen wijze weefdraad naar de messiaanse toekomst" (Abma), waarin verteld wordt hoe een vrouw uit de volkeren, een Moabitische notabene, in Israël wordt opgenomen en hoe zij een grote rol speelt in de stamboom die naar de grote koning David leidt. De schrijver/schrijfster van het boek geeft in de verwekkingslijst Ruth zelf geen plaats. Matteüs doet dat in het eerste hoofdstuk van zijn evangelie wel. Hij gebruikt de geslachtslijst uit Ruth en noemt terecht ook haar naam. Zo krijgt zij zelf ook een plaats binnen het verwekkingsregister van de zoon van David: "Boaz verwekte Obed uit Ruth". Trouwens telkens neemt Matteüs vrouwen op in zijn lijst:
- Tamar (Gen. 38) die voor hoer moet spelen om aan haar recht te komen dat Juda haar geweigerd had.
- Rachab (Joz. 2), de hoer op de muur van Jericho, die Boaz verwekte (Mat. 1:5). Ruth die zelfs rakelings langs de hoererij gaat om aan haar recht te komen.
- die van Uria (2 Sam. 11), Matteüs noemt zelfs haar naam (Bathseba) niet eens. David dwong haar tot hoererij. Allemaal vrouwen met wie 'iets' was. Vrouwen die middelen hanteren die wij al snel geneigd zijn om nogal moralistisch te veroordelen, laat staan dat je hen in je eigen stamboom zo open en bloot zou op nemen. Toch doet Matteüs dat, omdat hij weet dat deze vrouwen op beslissende momenten present waren in Israëls geschiedenis en deden wat ze moesten doen. Wij bakenen af, door God worden ze echter gezien. God geeft mensen echter de ruimte over huidskleur, cultuur en kerkmuren heen.

Gebruikte literatuur
H. Abma, *Ruth* (Verklaring van een Bijbelgedeelte), Kampen 1981.
W.R. van der Zee, *Verhalen van hoop. Over Jona en Ruth*, 's-Gravenhage 1984.
B. de Kort (red.), *Het lezen van Ruth* (Werkmap Landelijke Werkgroep Materialistiese Exegese), Zeist 1982.
K.H. Miskotte, *Het Gewone Leven*, Amsterdam 1939.

‘Het boek Ruth, meer dan een idylle’, *Schrift* 85 (febr. 1983).

Er bestaat ook een langspeelplaat over Ruth: een musical, met tekst van Ingrid van Delft en muziek van Dick Klomp, onder de titel "Ruth, een verhaal over vrouwen".

Ik schreef deze brochure voor de Diaconale Vakantieweken 1985 op De Blije Werelt in Lunteren.